

VLADARSKA POLITIKA BELE IV. (1235. - 1270.) I NJEZIN UTJECAJ NA RAZVOJ CRKVENOG ZEMLJIŠNOG POSJEDA S OBZIROM NA PODRUČJE KOMARNIČKOG ARHIĐAKONATA

THE REIGN AND ROYAL POLICY OF BELA IV, KING OF HUNGARY AND CROATIA (IN THE PERIOD 1235 - 1270) AND ITS IMPACT ON CHURCH LAND PROPERTIES, ON THE TERRITORY OF KOMARNICA ARCHDEACONRY

Ana Novak

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 Zagreb
anovak@isp.hr

Primljeno / Received: 23. 2. 2010.
Prihvaćeno / Accepted: 29. 5. 2010.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Prethodno priopćenje
Preliminary paper
UDK/UDC 94 (497.5) - 05.292.52

SAŽETAK

Politika Bele IV. (1235.-1270.) usmjerena k jačanju kraljevske vlasti odrazila se na promjene unutar društvene strukture i na posjedovne odnose na području cijelog Ugarsko-hrvatskog kraljevstva što se posebno primjećuje na primjeru svjetovnog posjeda vladaru odanih velikaša. Te se promjene očituju već na samom početku kraljeve vladavine, dok su nakon provale Tatara još izraženije. Pritom primjeri zemljišnih posjeda Zagrebačke crkve također upućuju na određene promjene vezane uz njihovo širenje i (pre)raspodjelu. Stoga je cilj ovoga rada da se na temelju objavljene građe utvrdi da li je i na koji način vladavina Bele IV. ostavila traga na razvoju crkvenog zemljišnog posjeda na primjeru Komarničkog arhidakonata kao jedne regionalne cjeline Zagrebačke crkve te kako je taj razvoj tekao u skladu s kraljevom politikom.

Ključne riječi: Bela IV., Komarnički arhidakonat, zemljišni posjedi, politika

Key words: Bela IV., Komarnica archdeaconry, land properties, policy

Problemi koji su nastali u Kraljevstvu za vrijeme Belinih prethodnika i posebno nakon provale Tatara natjerali su kralja da djeluje sukladno situaciji. Gubitak zemlje pokušao se nadoknaditi restitucijom posjeda, dok je njezinu obnovu pratila promišljena gospodarska politika. U tom je pogledu evidentan pokušaj obnove ugaslog gospodarstva usmjeren na razvoj gradova davanjem privilegija i doseljavanje stanovništva. Također, strah od ponovne provale Tatara naveo je kralja da zemlju osigura potičući izgradnju svjetovnih, ali i crkvenih utvrda.¹ Iako je područje Zagrebačke biskupije crkveno bilo podređeno Ugarskoj, područje srednjovjekovne Slavonije imalo je

¹ Usporedi: Zoltan. J. KOSZTOLNYIK, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York 1996., 180-192.

donekle zaseban politički položaj i drugačiji razvojni put.² No kralj je i na tom prostoru uz pomoć hercega i bana provodio reforme, koje su rezultirale određenim gospodarskim razvojem, posebice gradskih središta, jačanjem pojedinih plemićkih rodova i gradnjom utvrda.³ Smatra se i da je za razliku od ranijih Arpadovića, Bela IV. na području od Drave do mora zapravo bio snažan vladar.⁴ Naime, velik dio kraljevske zemlje na području srednjovjekovne Slavonije stariji su Arpadovići izgubili podijelivši ju pojedincima i crkvenim redovima. Stoga je Bela IV. u cilju da učvrsti svoju vlast i stekne pristalice u lokalnom plemstvu, riješivši pitanje stalnosti vlade, krenuo i s restitucijom kraljevskog posjeda. U osnovi restitucija se svela na povrat kraljevske zemlje (*terra regalis*) iz ruku onih koji kralja nisu podržavali i dodjeljivanje iste u ruke pripadnika plemstva i crkve odanih kralju.⁵ Podravina je, pritom, zajedno s cijelim područjem Komarničkog arhidakonnata, bila najbliža Ugarskom kraljevstvu.

KRALJEV ODNOS PREMA ZAGREBAČKOJ CRKVI

Komarnički je arhidakoniat, kao jedna od regionalnih administrativnih cjelina Zagrebačke biskupije, uz pojedine regionalne osobitosti, u načelu bio podložan kraljevoj politici prema Biskupiji u cjelini.⁶ Pri provođenju reforme Zagrebačka je biskupija zajedno s biskupom na čelu ugarskom vladaru bila jedan od važnijih oslonaca vlasti. Pritom je u zamjenu za njihovu službu Bela IV. crkvene prelate bogato darivao posjedima i izdavao im potvrde za starija posjedovanja. No izgleda da je vladar prilikom darivanja nešto više pažnje posvetio privatnom posjedu pojedinih pripadnika visokog crkvenog klera odanog kralju i kruni sv. Stjepana, dok je s druge strane nešto manje simpatije gajio prema pripadnicima pojedinih crkvenih redova, poput templara i ivanovaca.

² O položaju Slavonije u dinastičkoj zajednici s Ugarskom ne podudaraju se mišljenja. Iako u osnovi većina naših autora ističe njezin donekle zaseban politički položaj i društveni razvoj. Usporedi: Nada KLAIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976., 253-450.; Lujo MARGETIĆ, »Državnopravni položaj Hrvatske u doba Krbavske bitke«, *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb 1997., 28.; Lujo MARGETIĆ, »Zagrebačka biskupija prema Arpadovićima i Anžuvincima«, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994 (glav. ur. Antun Škvorčević)*, 163-168. U novije vrijeme nešto više o tom problemu u: Zsoltos ATTILA, »Hrvatska i Slavonija u srednjovjekovnoj Ugarskoj kraljevini«, 19-21.; Tomislav RAUKAR, »Hrvatska u dinastičkoj zajednici s Ugarskom«, 27-36., 30-32.; Franjo ŠANJEK, »Crkva u hrvatsko-ugarskim odnosima«, 37-43., 41-43.; Mladen ANČIĆ, »Zajednička država - srednjovjekovna stvarnost ili povijesna utvara«, 51-63., 60-62.; Damir KARBIĆ, »Posebnosti društvenog i gospodarskog razvoja: na razmeđu Sredozemlja i Srednje Europe«, 75-79.; Stanko ANDRIĆ, »Upravna zasebnost i društvene osobitosti srednjovjekovne Slavonije«, 89-94. Sve u: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. (odg. ur. Milan Kruhek)*, Zagreb 2004.

³ N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata...*, 268-281., 284-285.; Z. J. KOSZTOLNYIK, *Hungary in the Thirteenth Century*, 187-189.; T. RAUKAR, *Hrvatska u dinastičkoj zajednici s Ugarskom*, 32.

⁴ Ugarski kraljevi nisu jednako djelovali na hrvatski srednjovjekovni prostor. Njihov je utjecaj bio različit kako u pojedinim dinastičkim razdobljima, tako i na razini njegovih regionalnih sastavnica, od Dalmacije i Hrvatske do Slavonije. Pritom su, zbog njezine blizine, najjače djelovali na području Slavonije. T. RAUKAR, *Hrvatska u dinastičkoj zajednici s Ugarskom*, 31. Margetić (L. MARGETIĆ, *Zagrebačka biskupija...*, 164.) je Belu IV. nazvao snažnim kraljem kojemu se ni Papa nije htio suprotstavljati. Naime, prema njemu se u Kolomanovu prijedlogu Papi o ujedinjenju Splitske nadbiskupije i Zagrebačke biskupije pod zajedničkom upravom zagrebačkog biskupa krila Kolomanova težnja za osamostaljivanjem Zagrebačke biskupije od Ugarske i s time od samoga kralja. U primjeru Papina rezerviranog odgovora Kolomanu trebala bi se vidjeti naklonost Beli i izbjegavanje sukoba s još uvijek jakim kraljem. O Belinoj vladavini na području Like Bužana i Krbave usporedi: Hrvoje KEKEZ, »Bela IV. i jačanje kraljevske vlasti u Lici, Bužanima i Krbavi nakon provale Tatara 1242. godine«, *Identitet Like: korijeni i razvitak (glav. ur. Željko Holjevac)*, Zagreb-Gospić, 2009., 197-220.

⁵ N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata...*, 268-281. Po tom pitanju Margetić (L. MARGETIĆ, *Zagrebačka biskupija...*, 163.) smatra Zagrebačku crkvu glavnim osloncem vlasti.

⁶ Dosad najdetaljniji prikaz crkveno-političkog odnosa između zagrebačkih biskupa i Bele IV. dala je Jelja Dobronić (L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Školska knjiga, Zagreb 1995., 43-80.).

Iako su ti crkveni redovi do provale Tatara vjerojatno imali važnu ulogu, vladarev se odnos prema njima nakon provale izmijenio, što bi se moglo povezati s trenutnom političkom situacijom i njihovim neuspjehom u stvarnim ratnim poduhvatima. Takav stav vladara rezultirao je povremeno i oduzimanjem njihovih posjeda.⁷

Takav odnos omogućio je vladaru kontrolu situacije unutar redovničkih i crkvenih krugova. Pritom se može istaknuti da su gotovo uvijek najviše crkvene pozicije preuzimali kraljevi povjerenici, poput biskupa Filipa (1247.-1262.). On se od najranijih dana nalazio uz kralja odrastajući na dvoru te kasnije vršeći ulogu kraljeva diplomata.⁸ S druge strane, uz pomoć kralja, zagrebački su biskupi pomagali gospodarski i društveni razvoj na području Slavonije. U njemu su, prema svemu sudeći, veliku ulogu trebali imati cisterciti, koje su, uz kralja, darivali biskup Filip i zagrebački arhiđakon Petar.⁹ No iako se od crkvenih redova na području Komarničkog arhiđakonata u Belino vrijeme spominju uglavnom templari i ivanovci i na tom se području iza provale Tatara primjećuje određeni gospodarski razvoj. On uključuje uspostavljanje posjedovne mreže u čijem su stvaranju, uz plemstvo, sudjelovali i istaknuti pripadnici crkve i crkvenih redova.¹⁰ Budući da je to vrijeme intenzivne provedbe reformi u tom je svakako određenu ulogu imao i sam kralj.

CRKVENI POSJED NA PODRUČJU KOMARNIČKOG ARHIĐAKONATA PRIJE BELINE VLADAVINE

Komarnički arhiđakonatski teritorij omeđen rijekom Dravom na sjeveru. U osnovi on se prema popisima župa protezao od Jalžabeta, uz Dravu do Đurđevca (potok Katalena), a odatle do bjelovarskog okoliša i preko Rovišća uz Veliku cestu do Koprivnice. Na zapadu je graničio s Varaždinskim, na jugu s Kalničkim, a na istoku s arhiđakonatom Gušće.¹¹ Riječ je o jednom od najstarijih arhiđakonata na tlu Zagrebačke biskupije. Komarnički se arhiđakon prvi

⁷ Kraljeva nesklonost templarima i ivanovcima najbolje se vidi na području Garešničke županije i županije Gore. Naime, nakon što je Bela nagradio svog liječnika Tiburicija posjedom Gornjom i Donjom Garešnicom posebno je naglasio da svoje zemlje oporučno smije ostaviti komu želi osim ivanovcima, kojima ih ne smije dati ni pod koju cijenu. S druge strane templarima je oduzeo čitav Gorski komitat, dok je čast župana povjerio svojim velikašima. Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae* (dalje: CD), 1904.-1916., V, 5-6., 177.; N. KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata...*, 326-328. Iako postoje kontradiktorni podaci o sudjelovanju ivanovaca u ratnim akcijama, a neosporno je i da su pratili kralja u bijegu od Tatara, neki podaci i Papino pismo iz 1247. godine pokazuju drugu sliku prema kojoj se u sukobu s Tatarima oni baš i nisu iskazali. Usporedi: Szolt HUNYADI, »The Military activities of the Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary (Thirteenth to Fourteenth Centuries)«, *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe: Festschrift for Anthony Luttrell*, Burlington 2007., 193-205., 193-194. Za odnos prema templarima usporedi: L. DOBRONIĆ, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Dom i svijet, Zagreb 2002., *passim*.; Krešimir KUŽIĆ, *Hrvati i križari*, Hrvatski Institut za povijest, Zagreb 2003., 32-33, 43.

⁸ L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 47-49.

⁹ O odnosu arhiđakona Petra prema cistercitema nešto više u: Mladen ANČIĆ, »Cistercians in Thirteenth Century Croatia«, *Mediaevistik* 10, Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1997., 213-214. Arpadovići su u ulozi patrona Opatije Topusko često pomagali cistercite koji su ostvarili određeni gospodarski napredak na gorskom području (županija Gora) i šire. O tome više u: Ana NOVAK, magistarski rad *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjeg vijeka*, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008., 112-122.

¹⁰ Na dijelovima komarničkog kotara sredinom 13. stoljeća može se prema opisima međa rekonstruirati neprekinuta mreža posjedovnih granica što pokazuje primjer Velikog Poganca. Tamo su se posjedi Herbortija i Slanje vezivali na imanja prema Glogovnici i Varaždinskim Toplicama. Ranko PAVLEŠ, »Osobine popisa župa, naselja i posjeda u Podravini do kraja XVI. stoljeća«, *Podravina*, 2, br. 4, Koprivnica 2003., 75-99., 93.

¹¹ Usporedi: Franjo BRDARIĆ, »Arhiđakonatski Komarnički (1334-1934)«, *Podravski zbornik*, 1993/4., 83. U novije vrijeme o topografiji toga kraja pisao je Ranko Pavleš (R. PAVLEŠ, *Osobine popisa župa...*, 76.) koji prema popisima župa iz 1334. i 1615. godine nešto detaljnije omeđuje teritorij arhiđakonata, uzimajući u obzir i popise poreza kao jedan od pokazatelja vlasništva nad zemljom.

put spominje već 1247. godine, a o crkvenom životu na tom području svjedoče prvi pisani podaci već početkom 13. stoljeća.¹² Naime, prema listini iz 1201. godine Zagrebački je biskup u Podravini imao tri posjeda; Biškupec, Zdelju (Miholjanec) i Komarnicu.¹³ Petrić smatra da je i Kneginec, koji se 1201. godine spominje pod imenom *terra Sargas* pripadao dijelu biskupskog posjeda.¹⁴ Samostan templara spominje se u Kakinji kod Legrada.¹⁵ Sve to u osnovi govori o prostranom crkvenom posjedu koji se na području Komarničkog arhidakonata prostirao već i prije Bele IV. Starost crkvenog života na području Komarničkog arhidakonata potvrđuju i pojedine župe i župne crkve poput crkve Blažene Djevice Marije u Komarnici te župe u Đurđevcu.¹⁶ Vezano uz raniji postanak Komarničkog arhidakonata povremeno se ističe i njegova crkveno-politička uloga, prema kojoj ne bi bilo slučajno da su se tamo našla najvažnija naselja u Podravini, uključujući utvrdu Rovišće.¹⁷

Najstariji zemljišni posjed Zagrebačke crkve sastojao se od velikog broja zemljišnih jedinica koje se u izvorima nazivaju *terra* i *possessio*, a koje nisu nužno morale bit teritorijalno povezane. Ti se tipovi posjeda, koji su uglavnom bili naseljeni, različito tumače, dok je naziv *predium* u osnovi značio »vlastelinstvo«.¹⁸ Kako je točno tekao razvoj posjedovne mreže prije Tatara nije dovoljno poznato. Već je Andrija II. dosta povećao crkvene i redovničke posjede, koji se sve više nastoje zaokružiti i približiti sjedištu, a takav princip gdje se na manje vlasničke teritorijalne jedinice dodaju novi kompleksi zemlje na području Slavonije funkcionira još i 1313. godine.¹⁹ No nakon što su Tatari u lovu na Belu IV. 1242. godine provalili u Podravinu, pretpostavlja se da je i crkveni posjed stradao zajedno sa svjetovnim.²⁰ Ipak, pojedini istraživači smatraju da se na

¹² U ispravi iz 1247. godine spominje se *Petrus Camaricensis* u: CD, IV, 323. Petrić (Hrvoje PETRIĆ, »Novigradska podravina od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća«, *Općina Novigrad Podravski (Glav. ur. Dragutin Feletar) Samobor 2001.*, 43-61., 61.) u popisu arhidakona kao prvog navodi Pavla I. koji se spominje 1260. godine.

¹³ CD, III, 9.; Lelja DOBRONIĆ, »Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201.«, *Rad JAZU*, 283, Zagreb 1951., 262-271.; F. BRDARIĆ, Arhidakonat Komarnički ..., 84.

¹⁴ CD, III, 9.; Tomislav ĐURIĆ, Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ, *Općina Gornji Kneginec*, Gornji Kneginec-Samobor 2004., 45.

¹⁵ Josip ADAMČEK, »Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma«, *Ludbreg*, Ludbreg 1984., 83-84.; Dragutin FELETAR, Podravina-Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, knj. 1, Koprivnica 1989., 52.

¹⁶ Crkva Blažene Djevice Marije prvi se put spominje u ispravi iz 1279. godine u: CD, VI, 313-314. Iako je ta isprava identična ispravi iz 1229. godine, također uvrštenoj u Diplomatički zbornik (CD, III, 314-315.), za potonju su prema naknadno pronađenom originalu još Šufraj, a potom i Smičiklas utvrdili da je lošije transkribirana i krivo datirana. Usporedi: Milan ŠUFFLAY, *Viestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, VIII, 1906., 183-184.; T. SMIČIKLAS, CD, VI, 314.; H. PETRIĆ, Novigradska podravina, 61. Crkva se prema toj ispravi nalazila uz potok Komarnicu. No zanimljivo je da se ista crkva prema ispravi iz 1316. godine (CD, VIII, 424.; Lelja DOBRONIĆ, Topografija..., 262-268.) nalazila kraj potoka Koprivnice. Stoga u svojim topografskim promišljanjima Ranko Pavleš (R. PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevčko vlastelinstvo: povijest, topografija, organizacija*, Koprivnica 2001., 271-272.) pretpostavlja da je kod pisanja izvornog dokumenta, ili kod njegovog prijepisa, došlo do neke pogreške vezano uz ime potoka, ili je pak s druge strane crkva bila smještena između oba potoka.

Đurđevac se kao *villa sancti Georgii* spominje 1270. godine, dok je titular crkve potvrđen u popisima župa 1334. godine. CD, V, 565. F. BRDARIĆ, Arhidakonat Komarnički ..., 99. ; Josip BUTURAC, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501.«, Poseban otisak iz: *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb 1984., 76-77., H. PETRIĆ, »Srednjovjekovni putevi u Podravini«, *Podravski zbornik*, 1992., 42.

¹⁷ Nada Klaić (Nada KLAJČIĆ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica 1987., 30) usporedila je razvoj Komarničkog s razvojem prekodravskih arhidakonata, za koje pretpostavlja da su se formirali još prije raspada starog političkog sustava. To je naglasio i Petrić (H. PETRIĆ, Novigradska podravina, 59-60.).

¹⁸ Kod Zagrebačkoga Kaptola taj se naziv koristio za manja, uglavnom nezavisna vlastelinstva, koja pripadaju kaptolskom. O tome više u: Radovan GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. stoljeća«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 11, Zagreb 1978., 14-15.; H. PETRIĆ, Novigradska podravina, 43-44.

¹⁹ Usporedi: R. GAJER, Posjedi zagrebačkog kaptola..., 23-27.

²⁰ Iako su pisani podaci o prisustvu Tatara zapravo vrlo rijetki ili nepostojeći, na njihovo prisustvo u Podravini ipak upućuju pojedini arheološki nalazi poput onih s arheološkog lokaliteta Torčeca (Torčec-Cirkvišće) i s nekropole Đelekovec-Šćapovo. Oni ostavljaju mogućnost da su Tatari bili uzrokom kraju Bjelobrdske kulture koja pokazuje kontinuitet naseljavanja sve do tog vremena. Feletar i Petrić (Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, Đelekovec 2008., 84-86.) se referiraju na opsežnu arheološku literaturu vezanu uz problem kontinuiteta kulturnih slojeva.

istom prostoru ubrzo nakon njihove provale život ponovno odvija sugerirajući time naseljavanje kraja i njegovu gospodarsku obnovu. To bi trebao potvrditi i značajan društveno-ekonomski razvoj gradova na tlu sjeverozapadne Hrvatske što bi govorilo u prilog određenoj konsolidaciji feudalnih odnosa i utvrđivanju prostorne diferencijacije među naseljima.²¹

ZEMLJIŠNA REFORMA I NJEZIN UTJECAJ NA RAZVOJ CRKVENOG POSJEDA

Glavni trend u razvoju zemljišnog posjeda koji se za vladavine Bele IV. može primijetiti na području srednjovjekovne Slavonije, pa tako i komarničke regije, jest njegov prelazak u ruke svjetovnih velikaša i crkve. Crkva je pritom do velikog broja zemljišnih posjeda došla kupnjom, darovnicama, nasljeđivanjem i razmjenom. Ti su posjedi bili različite veličine i nije im bila određena jednaka vrijednost. No oni se uglavnom šire uz već postojeće posjede, uz važnije prometne pravce i trgovačka središta.

Jedan od najvažnijih i najstarijih posjeda u vlasništvu zagrebačkog biskupa svakako je Komarnica, u blizini koje se spominju i posjedi templara. Granice biskupskog posjeda Komarnice koji se nalazio u srednjoj Podravini, prema ispravi iz 1201. godine tekle su od zemalja biskupa Prodana preko potoka Močilnice na jugu i zemlje Tolimera na sjeveru. Na jugu je granica izlazila na Veliku cestu, a posjed je vjerojatno obuhvaćao sela Bregi, sv. Ladislav i Komarnicu te je vjerojatno dopirao do predgrađa Koprivnice.²² Potvrdu da je i trgovište sv. Ladislav, koje je sa svih strana bilo okruženo biskupovim posjedom, najvjerojatnije njemu i pripadalo, Petrić nalazi u podatku da je njegov sudac bio biskupov kmet.²³ Drugi po redu i po opsegu puno manji biskupski posjed pod nazivom Zdelja nalazio se u srednjoj Podravini i 1201. godine graničio je s posjedom templara²⁴ Biskupski posjed Zdelja odgovara današnjem Miholjancu te stoga ne stoji tvrdnja da ga je biskup izgubio između 1201. i 1270. godine, kako je L. Dobronić svojevremeno tvrdila.²⁵ Templarski posjed Zdelja, koji su templari dobili od bana Borića, (1267.) 1270. godine spominje se uz granicu s Prodavićem (Virje) i nalazio se između današnjih sela Virje i Miholjanec.²⁶

Iako je kralj s reformom na području Ugarske započeo još prije tatarske provale, na području Slavonije restitucija kraljevskih posjeda započela je tek iza nje, točnije 1249. godine.²⁷ To je vrijeme kad je vladar i crkveno imao jaku podršku zagrebačkog biskupa. Naime, 1248. godine tu funkciju vršio je njegov odani prijatelj Filip, kojega je, iako premlada, najvjerojatnije na poticaj samoga vladara i unatoč protivljenju pape, kaločki nadbiskup postavio na biskupsko mjesto.²⁸ Vladarske darovnice u Belino vrijeme općenito su vrlo rijetke, osobito one vezane uz crkvu. No one koje se javljaju svjedoče o strahu koji su izazvali Tataři. Naime, nastojanje crkve da nakon

²¹ Đelekovec se prema Petrićevu mišljenju (D. FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, 95.) ponovno naseljava nakon tatarske provale. Naime, autor je rekonstrukcijom ustanovio da se posjed Gardun-Gradun zapravo odnosi na stariji naziv posjeda i sela Đelekovca, koji se nalazio na povoljnom prijelazu preko Drave. O razvoju Podravine nakon Tatara više u: D. FELETAR, *Podravina*., 45-47.

²² CD, III, 9; Usporedi: L. DOBRONIĆ, *Topografija*., 263-270.

²³ H. PETRIĆ, *Novigrad podravski*, 53.

²⁴ CD, III, 9.

²⁵ Usporedi: L. DOBRONIĆ, *Topografija*., 271.; Josip ADAMČEK-Ivan KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, 1976., 28, 60, 128.; R. PAVLEŠ, *Koprivničko*., 265-266.

²⁶ CD, III, 87.; IV, 559-567. Tezu da je templarski posjed Zdelja obuhvaćao današnji Đurđevac (J. ČUK, *Podravinom od Bednje do Voćinke*, 193.) opovrgnuo je Paškal Cvekan (P. CVEKAN, *Đurđevac-kakav nije poznat*, Đurđevac 1991., 15-17.).

²⁷ CD, IV, 1906., 402.; N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*., 327.

²⁸ CD, IV, 311, 364. Usporedi: L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 48-49.

koncila u Lionu potakne crkvene prelate i kralja na gradnju utvrda urodilo je plodom. S druge strane ispražnjena blagajna i manjak sredstava prisilili su vladara da zadatak gradnje prepusti crkvi i redovima da to učine sami, dajući im pritom zemljišni posjed i prikladno mjesto za gradnju.²⁹ Na području Komarničke regije ne postoje takvi direktni podaci o gradnji crkvenih utvrda. No neki smatraju da je određena kraljevska politika već u 13. stoljeću i prije provale Tatara tamo bila formirana i očito zaživjela, o čemu bi trebale svjedočiti utvrde Kamengrad i Opoj.³⁰ Kraljeve darovnice crkvi na području komarničke regije gotovo su nepostojeće. Kralj uglavnom izdaje potvrde za starije crkvene posjede, dok u osnovi rijetkim darovnicama nagrađuje svoje povjerenike, time povećavajući njihov privatni posjed. Primjer tomu pokazuje posjed Slanje. Došavši u Vašku 13. listopada 1248. godine kralj je biskupu Filipu potvrdio obiteljski posjed Solovnu (Slanje). Pritom se u ispravi spominje da je taj posjed već prije darovan Filipovu ocu Joakimu, kao nagrada za vjernu službu, što potvrđuje i isprava iz 1250. godine.³¹ Također, Bela je u ponovnoj potvrdi posjeda iz 1259. godine naglasio da je opozvao sve Andrijine darovnice, ali je ipak poslije vratio posjed Solovnu.³² Tad se Slanje prostiralo uz rijeku Bednju do Rasinje i zemlje podanika grada Križevaca. No ubrzo su slijedile i kupnje nekolicine posjeda, kojima je biskup ili povećao svoj privatni posjed Slanje, ili pak biskupski posjed Biškupec kod Varaždina.³³ Značajno je pritom spomenuti da su biskup Filip i njegov brat Tomo bili vlasnici palače u Varaždinu.³⁴ Uglavnom, crkvenu zemlju biskup je povećao kupnjom zemlje Gaj u blizini Varaždina po cijeni od 50 maraka.³⁵ Uz nju je kupio zemlju Bezenche, nešto manje površine jer je platio 15 maraka, te zemlju Obrež.³⁶ Na Slanje se vezivao posjed župana Heriberta u Rasinji.³⁷

Odlaskom bana Stjepana 1260. godine kralj je stao s restitucijom kraljevske zemlje na području Slavonije.³⁸ Također, izgubivši podršku bana i odlaskom Filipa iz Zagrebačke biskupije, započeli su problemi u odnosima s crkvom. Naime, nakon kraljeva potkancelara biskupa Farkazija (1263.), na mjesto zagrebačkog biskupa došao je Papin kapelan Timotej (1263.-1287.), uz kojega se 1264. godine o duhovnosti na području biskupije privremeno brinuo papin penitencijar i kapelan Gvalterije. Gvalterije je po papinu nalogu trebao vratiti sve crkvi otuđene posjede. Kralj je pak na sve načine pokušavao omesti njegov rad.³⁹ Ipak, iako se nalazio na mjestu nadbiskupa u Ostrogonu, Filip je i dalje posredovao za vladara i smirivao situaciju na području biskupije. Tako je za zasluge pri izmirenju sa sinom Stjepanom 1267. godine Bela Filipova brata kneza Tomu i

²⁹ Uz Kaptol i Biskupa, Toplički su cisterciti sagradili kulu i kuće za obranu Opatijskog vlastelinstva. CD, IV, 323-324, 481; V, 156.

³⁰ Opoj grad je navodno sagradio ban Opoj iz roda Gut-Keleda. Nalazio se na obroncima kalničkog gorja, na brdu Budim i uz njega je prolazila cesta koja je od Rasinje dolinom potoka Gliboki pored Apatovca vodila prema Glogovnici. i Križevcima. Ista je prometnica prolazila i pored Kamengrada. Ta je cesta uz *via Colomani* regis svoje hipotetičko središte mogla imati kod Đelekovca, gdje se nalazio prelaz preko Drave. Više u: Željko DEMO, »Castrum Keukaproncha/Kuwar-počeci istraživanja«, *Podravski zbornik*, 84, 1984., 337.; Lelja DOBRONIĆ, *Templari...*, 104-105. Postoji podatak da je utvrdu ban Opoj 1236. godine darovao templarima. No teza o templarima u Rasinji smatra se nepouzdanom. Više u: L. DOBRONIĆ, *Templari...*, 104.

³¹ CD, IV, 368. Dobronić (L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 49.) se pritom pita nije li biskupov rod Ćurla (Türje) zapravo podrijetlom iz Slavonije. L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 49.

³² CD, V, 132.; L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 49.

³³ Isto.

³⁴ CD, V, 532.; L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 54.

³⁵ CD, V, 182.

³⁶ CD, V, 184, 183.

³⁷ Kraljeva darovnica za Rasinju iz 1248. godine u: CD, IV, 354.; F. BRDARIĆ, *Arhidakonat Komarnički ...*, 90.

³⁸ N. Klaić (N. KLAJČ, *Povijest Hrvata...*, 329.) je pretpostavila da se kralj povukao zbog vanjske politike i odnosa prema sinovima Stjepanu i Beli.

³⁹ CD, V, 288, 290.; Usporedi: L. DOBRONIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 61-68.

njegov rod Ćurla (*Churla*) darovao posjedom Prodavić (Virje).⁴⁰ Taj je posjed u duhu restitucije, koja je uglavnom dotad na većem dijelu Slavonije završila, vladar radi nevjere oduzeo nekom nijemcu Korardu.⁴¹ Hercegu Beli to nije odgovaralo i posjed je Tomi oduzet. No ponovno mu ga vraća kralj Stjepan 1270. godine.⁴² Granice velikog prodavičkog posjeda prolazile su Dravom kod Sigeca preko pola Podravine do Drave istočno od Đurđevca koji je kao selo sv. Jurja bio uključen u posjed.⁴³ Uz Prodavić se spominje biskupski posjed Zdelja, a govoreći o kontinuitetu posjedovne mreže, za razliku od Dobronić, Pavleš smatra da je granica sv. Ladislava zapravo potok Smrdelj, a ne Komarnica. To bi značilo da se posjed Prodavić ne širi sve do Komarnice i »još joj dugo treba do tamo«. ⁴⁴ U Filipovu privatnom posjedu već se nalazilo Slanje pa bi se moglo reći da je darovnicom za Prodavić Bela IV. zapravo povećao privatni posjed Filipova roda Ćurla. Taj je isti posjed nešto kasnije, kao jedno od četiri najveća srednjovjekovna vlastelinstva na području Podravine, došao u posjed Gisingovaca.⁴⁵ Stoga proizlazi da su privatni biskupski posjedi bili povezani s crkvenim, a nalazili su se i uz vrlo važne prometne pravce. Tako je Prodavić jednom prometnicom bio povezan s Đurđevcem na sjeveru i Zdeljom na jugu, dok je drugom prometnicom bio povezan s prelazom preko Drave u blizini Molvi. Srednjovjekovna je pak podravska cesta vodila od Prodavića do Komarnice (središta arhidakonata). Također, Slanje se nalazilo na staroj rimskoj cesti koja je povezivala Ludbreg i Varaždinske toplice.⁴⁶

Crkva je i za Timoteja, unatoč razmiricama s kraljem, uspjela proširiti svoj posjed i to uglavnom kupnjama od kojih je neke Bela IV. i potvrdio.⁴⁷ On je pak, budući da mu tad gospodarsko jačanje biskupije nije odgovaralo, zajedno s ugarskim plemstvom i sinom Stjepanom, 1268. godine izdao uredbu prema kojoj plemstvo ne treba plaćati crkvenu desetinu.⁴⁸ Sukobi koji su započeli zbog te kraljeve odluke ugrožavali su stabilnost biskupije na čitavom njezinom području, pa tako i na području Komarnice.⁴⁹ No u osnovi moglo bi se reći da je cjelokupna politička situacija na tlu biskupije djelovala na to da se polovicom 13. stoljeća neki crkveni i svjetovni posjedi i vlastelinstva zaokruže i povežu, što se direktno može povezati i s jačanjem biskupije.⁵⁰

Naposljetku, moglo bi se reći da je Bela IV. na području Komarničkog arhidakonata u vrijeme restitucije posjeda u osnovi imao kontrolu nad crkvom i crkvenim posjedom, koji se na pojedinim dijelovima uz važnija crkvena središta povezuje i pretvara u cjelovitu mrežu posjeda. No Bela je to dugovao prvenstveno svojem prijateljskom odnosu prema biskupu Filipu. S druge strane njemu je i njegovom rodu darovao velik privatni posjed koji je područje preko Drave vezivao sa središtem arhidakonata i drugim važnijim gradskim i crkvenim vlastelinskim središtima poput Varaždinskih Toplica.

⁴⁰ ...*terram nomine Proudauiz*...CD, V, 436.

⁴¹ CD, V, 436.; F. BRDARIĆ, Arhidakonat Komarnički ..., 97.

⁴² CD, V, 559-567.; Usporedi: R. PAVLEŠ, *Koprivničko...*, 134.

⁴³ Isto.

⁴⁴ CD, V, 359.

⁴⁵ O vlastelinstvu više u: R. PAVLEŠ, *Koprivničko...*, 133.

⁴⁶ H. PETRIĆ, »Srednjovjekovni putevi u Podravini«, *Podravski zbornik*, 1992., 42-45.

⁴⁷ CD, V, 551.

⁴⁸ CD, V, 473.; N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata...*, 336.

⁴⁹ CD, V, 487., 525.

⁵⁰ Primjer povezivanja većih crkvenih vlastelinstava u doba restitucije pokazuju Zagrebački Kaptol i cistercijska opatija Blažene Djevice Marije u Topuskom. O tome više u: R. GAJER, »Posjedi zagrebačkog kaptola...«, 23-27.; A. NOVAK, *Topusko...*, 54-60. U prilogu povezivanju posjeda Opatije prema vlastelinskom središtu ide i isprava iz 1252. godine kojom se plemeniti Sebeslavići podvrgavaju pod vlast opata, čime se zapravo proširio posjed opatijske grande u Bročini. CD, IV, 519-521.

SAŽETAK

Nakon provale Tatara, a s ciljem jačanja vlasti, ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. započeo je s provođenjem zemljišne reforme i razvojem gospodarstva na području Slavonije. Reforme, koje su tamo započele 1249. godine u osnovi su se dotakle i crkvenog i svjetovnog zemljišnog posjeda. Pritom je Zagrebačka crkva vladaru pružala oslonac u njihovom provođenju. Da bi osigurao crkveni utjecaj vladar je na mjesta visokog crkvenog klera postavljao i podržavao svoje bliske suradnike i prijatelje poput biskupa Filipa. Takva se politika odrazila i na razmještaj i raspodjelu crkvenog posjeda na području cijele biskupije. Komarnički arhidakonat kao najbliži području Ugarske također je doživio određene promjene i na njegovom se području primjećuje kraljevo djelovanje. Stoga je komparacijom objavljenih literarnih izvora i stručne literature analizirana kraljeva politika prema crkvi općenito i na području Komarničkog arhidakonata.

Rezultati analize pokazuju da je većina darovnica upućenih crkvi općenito vezana uz darivanje kraljevskog zemljišta za gradnju i održavanje utvrda te u svrhu povećanja privatnog posjeda u rukama pojedinih pripadnika visokog crkvenog klera. Vladar je s druge strane uglavnom potvrđivao već postojeća starija prava i posjede. No crkveni se posjed na području cijele biskupije ipak povećavao i to uglavnom kupnjom i razmjenom. Također, Filipu i njegovu rodu darovan je velik privatni posjed koji se povezuje s drugim crkvenim posjedima tvoreći na pojedinim dijelovima uz važnije prometnice neprekinutu mrežu posjeda koja je vodila prema važnijim gradskim i vlastelinskim središtima.

SUMMARY

After Mongol invasion, year 1249. hungarian -croatian king Bela IV. begun with kompleks administrative and agrarian reform on the territory of medieval Slavonia. His goal was stabilization of the Royal power. That reform affected equally church and secular land property. At that time Zagreb Church Bishopric supported King Bela. Although, he was securing his position by appointing some of his friends and companions as bishops or other members of church administratives. For example the highest rank of all had his close friend Zagreb bishop Filip. Such politics also made certain impact on the distribution and arrangement of church land property on the territory of Bishopric. As one administrative part of the Bishopric, Archdiaconatus of Komarnica was nearest to the Hungarian Kingdom. There are also evident some changes that can be associated with the Reform. So, by comparring literary sources and relevant literature Author analized kompleks relationship between King and Bishopric, especially on the territory of Komarnica Archdiaconatus.

As a result majority of Royal deeds appointed to the Church was associated with Royal donations of landed property to secure place for building forts, and donations of the Royal land (*terra regalis*) into the private hands of the highest church administratives that supported King. On the other hand majority of the Church Royal decrees were only confirmations for older possessions. Although it is obvious that Bishopric enlarged its property buying some peaces of landed property, or by exchange. Also, large private estate was given to the Bishop Filip and his family. At that time his private estate was connected with the other Church estates forming unbroken net of landed possessions. They were situated along the most important medieval roads and correlated with important cities or manorial towns.